

УДК 502.33 : 631.15

Шкуратов О.І.

к.е.н., с.н.с.,

завідувач відділу економіки природокористування в агросфері
Інститут агроекології і природокористування НААН

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Обґрунтовано місце і роль екологічного менеджменту в системі стратегічного управління сільськогосподарських підприємств. Запропоновано функціональну модель екологічного менеджменту в системі стратегічного управління сільськогосподарських підприємств, що враховує асиміляційний потенціал сільських територій. Обґрунтовані практичні рекомендації щодо формування інвестиційної політики сільськогосподарських підприємств з використанням двоконтурної моделі стратегічного управління, яка враховує витрати на покриття екологічних збитків.

Ключові слова: екологічний менеджмент, стратегія, управління, сільське господарство, виробництво, система.

Summary. Environmental challenges within the Agriculture have necessitated revision of theoretical and methodological approaches to the overall management system using an environmental management. Therefore, the article set the goal to justify the role of environmental management in the strategic management system of agricultural enterprises. This paper deals with substantiation of the importance of environmental management in the context of ecological and economic security of the agricultural sector. Ensuring environmental safety of its production activities on the environment is to develop new principles of strategic planning at the enterprise. A content of the ecological management concept in the agricultural sector has been substantiated such as system management, focused on the formation and development of environmentally sustainable agricultural production taking into account a multifunctional nature of environmental management in the agrosphere. The content of ecological management as a part of the overall management system is determined by the need of complex ecological-economic approach in the organization and consists of factors and conditions for its implementation, models, system and methods of ecological and economic assessment. A functional model of ecological management within the system of strategic management of agricultural enterprises has been suggested, taking into account the anabolic potential of rural areas with the help of environmental degradation vector. Taking into account conducted researches there were offered practical recommendations on the formation of the investment policy of agricultural enterprises using a double contour model of strategic management, which considers the costs of environmental damage coverage.

Key words: environmental management, strategy, management, Agriculture, production, system.

Постановка проблеми. В економічній науці, що розглядає виробничу компоненту, менеджмент є основою формування стабільної економіки. Складовими частинами менеджменту як сучасного інструменту, що забезпечує вирішення комплексу взаємопов'язаних виробничих завдань, є системи управління персоналом, маркетинг, фінансовий менеджмент, стратегічний менеджмент, інноваційний менеджмент, ризик-менеджмент, інвестиційний і екологічний менеджмент [1]. Остання складова на сьогодні є досить новим явищем, що відображає закономірності розвитку організаційно-управлінської структури в аспекті мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище. В Україні застосування екологічного менеджменту в аграрному секторі викликано, насамперед, необхідністю перегляду

підходу до загальної системи управління. Оскільки Україна є аграрною державою, важливе значення має посилення позицій на міжнародному ринку сільськогосподарської продукції [2; 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методичні основи екологічного менеджменту викладені в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: О. Балацького, І. Бистрякова, Т. Галушкіної, А. Ендерса, І. Косякової, В. Лук'янихіна, Н. Пахомової, К. Ріхтера, А. Садекова, В. Сидорчука, М. Хвесика, Є. Хлобистова та ін. Питання необхідності впровадження системи екологічного менеджменту у сільськогосподарських підприємствах досліджували В.Ф. Семенова, Л.Г. Мельник, Т.О. Зайчук, Н.В. Зіновчук, В.М. Трегобчук, В.А. Фостоловича,

О.І. Фурдичко, В.О. Шлапак. Проте, проблемні питання щодо формування системи екологічного менеджменту і аудиту як найбільш ефективних методів управління на підприємствах аграрного сектору залишаються малодослідженими.

Цілі статті. Метою статті є визначення місця і ролі екологічного менеджменту в системі стратегічного управління сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформування аграрного сектора економіки України об'єктивно вимагало переходу аграрних підприємств на інтенсивні методи господарювання з широким використанням засобів хімізації і проведення меліорації земель. Проте, використовувалися вони односторонньо, лише для отримання економічних результатів, що призвело до антропогенних руйнівних наслідків: деградації ґрунту, зниження її родючості і, як наслідок, до погіршення якості сільськогосподарської продукції та стану довкілля. Через ці обставини, протиріччя між економічною доцільністю та екологічною безпекою вимагають перегляду концепції розвитку аграрного сектора економіки, що й викликає необхідність розробки природоохоронних стратегій, орієнтованих на узгоджене вирішення економічних і екологічних проблем в аграрних підприємствах. При цьому головним напрямом його розвитку повинна стати екологізація усіх виробничих процесів. Вирішення даного питання можливе за рахунок розвитку виробництва, заснованому на екологічному менеджменті. Багато визначають цю діяльність як сукупність факторів, що впливають на екологічні аспекти підприємства. Причому виробники, що дотримуються цих принципів, повинні намагатися змінити свою економічну поведінку і виробити новий погляд на підвищення свого добробуту. Екологічний менеджмент – це управління, орієнтоване на забезпечення сталого розвитку суспільства і території. Такий підхід передбачає гармонію розвитку довкілля і людини. Але стратегія управління не обмежується цим завданням і вимагає повного і цілісного комплексу вирішення всіх проблем, пов'язаних з формуванням нових підходів, концепцій, технологій і елементів суспільної

свідомості, побудованих на інтеграції людини і природи.

На нашу думку, екологічний менеджмент в аграрному секторі економіки являє собою системний тип управління, орієнтований на формування та розвиток екологічно збалансованого сільськогосподарського виробництва з урахуванням багатофункціонального характеру природокористування в агросфері. Він повинен бути побудований на гармонійних еколого-економічних взаєминах. Розробка моделі екологічного менеджменту повинна здійснюватися виходячи із стратегічних цілей та діючої системи управління. Формування стратегічних цілей, підцілей здійснюється з урахуванням специфіки аграрного сектора економіки.

Стратегія розвитку аграрного підприємства заснована на принципі екологічного менеджменту, передбачає вкладення коштів, тобто інвестиції, в природоохоронні заходи. Крім того, до базисних стратегій, що впливають з принципів сталого розвитку, відносять: стратегію достатності – добровільне обмеження споживання і відповідну зміну стилю життя; стратегію ефективності – істотне збільшення коефіцієнта корисної дії всіх технологічних процесів; стратегію консистентності – розвиток кругообігу речових потоків відповідно до асиміляційного потенціалу природи.

Шлях до реалізації цих стратегій пов'язаний, у свою чергу, з орієнтацією економічних стратегій підприємств на принципи: раціонального використання природних ресурсів; дематеріалізації (значне скорочення споживання ресурсів на базі здійснення циркулярності в економічних процесах); енергоощадності; адаптації (узгодження темпів економічного розвитку зі швидкістю і ритмами еволюції екологічних систем).

Вихідною точкою для встановлення пріоритетів екологічної стратегії є спрямованість зусиль аграрного підприємства на чотири основних елемента: продукт, виробництво, співробітники та управління. У центрі виробничого аналізу відбувається скорочення навантаження на навколишнє природне середовище шляхом зменшення виробничих емісій та економії використовуваних ресурсів. В області продукту увага концентрується на зменшенні негативного впливу на на-

вколишнє природне середовище безпосередньо продуктом протягом усього його життєвого циклу. Поведінка і мотивація співробітників як носіїв екологічних дій є предметом наступного поля дії. Підприємство може використовувати також різні стратегії комунікацій, за допомогою яких здійснюються комунікація та зворотній зв'язок з проблем та дій у сфері охорони навколишнього середовища.

Екологічні стратегії також поділяються на Pull- і Push-стратегії. Екологічний Pull виникає внаслідок посилення вимог з боку споживчого попиту і ринку (конкуренти, партнери). Екологічний Push ініціюється законодавством та вимогами інтерналізації екологічних витрат аграрного підприємства. Здатність підприємства своєчасно реєструвати і аналізувати дії цих чинників в своїй екологічній стратегії зумовлює її середньо- і довгострокову конкурентоспроможність на ринку [4]. У сучасних умовах екологічна проблематика перетворюється на складовий компонент широко відомої моделі конкурентних стратегій Портера М. Екологічна проблема в екологічній стратегії має бути представлена завжди, принаймні формально, на рівні з елементами стратегії підвищення конкурентоспроможності. Згідно розшире-

ному підходу Портера [5], екологічна стратегія має три складові: екологія, витрати і диференціація. Три рівноправні складові екологічної стратегії демонструють інтегрований характер еколого-економічної оптимізації.

Розглянемо варіант екологічного управління, відповідний поданням локальної екосистеми «виробнича діяльність – навколишнє природне середовище» у вигляді двоконтурної моделі. Це означає, що враховуються додаткові витрати на компенсацію деградації навколишнього середовища на певному часовому інтервалі і передбачається проведення природоохоронних заходів [6, с. 31]. Екологічно безпечною вважається така виробнича діяльність підприємства, в результаті якої локальній екосистемі наноситься збиток у розмірі, що не перевищує асиміляційний потенціал території.

Крім того, не слід забувати, що необхідно забезпечити і екологічну безпеку самого підприємства, як це показано на рис. 1. Екологічна безпека аграрного підприємства це захищеність його життєво важливих інтересів від негативного впливу навколишнього середовища в рамках локальної агроекосистеми.

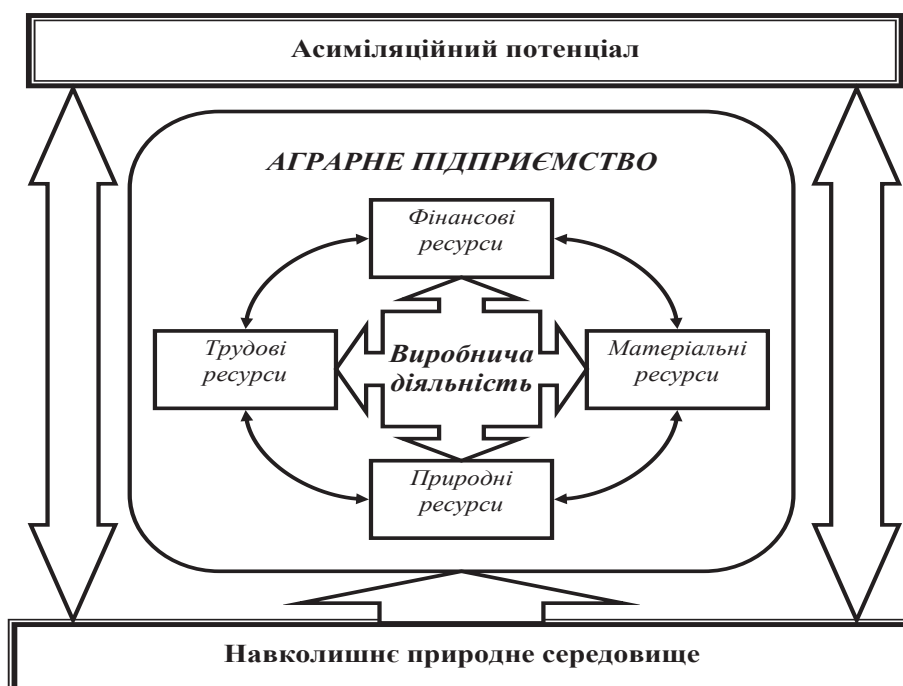

Рис. 1. Механізм екологічного менеджменту в загальній системі стратегічного управління сільськогосподарського підприємства
Джерело: розроблено за [3; 4].

Перш, ніж проводити природоохоронні заходи, слід розглянути ряд питань.

При прийнятті рішень про інвестування необхідно переконатися, що екологічна складова врахована, як у концепції розвитку підприємства в цілому, так і на етапі розробки кінцевого продукту підприємства зокрема. Інтегрована з фінансовим менеджментом стратегія охорони навколишнього середовища виправдана з точки зору економічного розвитку підприємства, тому розглядати впровадження природозберігаючих технологій виключно з екологічної точки зору не об'єктивно [4, с. 48].

При здійсненні кожної інвестиції необхідно уточнити, чи орієнтована вона на охорону навколишнього середовища або ж вона призведе до додаткового впливу на навколишнє середовище. При прийнятті рішення про інвестування важливо мати на увазі, що з точки зору, як органів екологічного контролю, так і виробників екотехнологій, вплив виробництва на довкілля має стати мінімальним. Не слід після підвищення екологічних вимог у терміновому порядку купувати екологічно безпечні технології. Навпаки, необхідно з'ясувати, чи можна досягти того ж екологічного ефекту без передчасної заміни наявного обладнання на нове, ресурсозберігаюче. Необхідно з'ясувати, чи готова влада забезпечити відстрочку по платежах у зв'язку з впровадженням екологічно безпечних технологій.

На основі наявної на підприємстві інформаційної бази проводиться аналіз поточних еколого-економічних результатів виробничої діяльності на даний момент. В результаті екологічного обстеження підприємства для нього встановлюються екологічні витрати (нормативні і понадлімітні), які залишаються постійними на термін до наступного екологічного аудиту, тобто екологічні витрати. Через механізм екологічного управління ко-

ригується поточна виробнича діяльність підприємства в певних рамках, причому, з метою утримання маси емісії в навколишньому середовищі можуть проводитися відповідні планові природоохоронні заходи. У разі, якщо встановлена плата за деградацію навколишнього середовища, аналізуються витрати деградації, і при досягненні максимально допустимої з позицій економічної стійкості підприємства величини цих витрат повинні бути заздалегідь передбачені природоохоронні заходи. Для цього визначається час, і таким чином реалізується двоконтурна модель екологічного управління.

Висновки з проведеного дослідження. Визначено, що метою розробки нових принципів стратегічного планування на підприємстві є забезпечення екологічної безпеки його виробничої діяльності для навколишнього середовища. Однак стратегічне планування в цілому орієнтується на сукупність економічних показників, а екологічні проблеми тільки враховує. Таким чином, екологічний менеджмент як один із пріоритетних напрямів економічної науки, що базується на предметних і міждисциплінарних основах в сферу управління, зможе сформулювати систему еколого-орієнтованого аграрного виробництва. Сутність екологічного менеджменту як сучасного напрямку в галузі управління виражається в створенні ефективного організаційно-економічного та еколого-орієнтованого механізму формування та реалізації управлінських рішень, що мають особливу значимість для функціонування сільськогосподарських підприємств. Зміст екологічного менеджменту як частини загальної системи менеджменту визначається необхідністю комплексного еколого-економічного підходу в організації та складається з факторів і умов його реалізації, моделі, системи та методики еколого-економічної оцінки.

Література

1. Савкин В.И. Концептуальные основы экологического менеджмента в аграрном секторе экономики: [монография] / В.И. Савкин. – Орел: ОГАУ, 2011. – 184 с.
2. Фостолович В.А. Необхідність впровадження системи екологічного менеджменту у сільськогосподарських підприємствах / В.А.Фостолович // Інноваційна економіка. – 2011. № 2. – С. 34–37.
3. Ans Kolk. Economics of Environmental Management. – Harlow: Pearson Education. – 2000. – 205 p.
4. Косякова И.В. Организационно-экономические основы экологической деятельности промышленных предприятий [монография]: / И.В. Косякова. – М.: Компания СпутникПлюс, 2006. – 316 с.
5. Porter, M.E. 1998. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, MacMillan.
6. Кочерга М.М. Ефективність екологічного менеджменту в сільському господарстві / М.М. Кочерга // АгроСвіт. – № 6. – 2013. – С. 29–33.